

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

ปลาแม่น้ำ และคนไทยมีความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานานร้อยหรือพันปีก็ได้ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานที่ถูกเขียนไว้เป็นรูปภาพบนหน้าผาที่ผาแต้มริมน้ำโขงจังหวัดอุบลราชธานีบอกถึงการใช้เครื่องมือพื้นบ้าน และการล่าปลาขนาดใหญ่จนถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่ถูกค้นพบที่บ้านเชียงซึ่งพบเศษกระดูกของปลาน้ำจืดหลายชนิดตกค้างในภาชนะดินเผา สิ่งเหล่านี้แสดงว่าปลาเป็นแหล่งอาหารที่มีความสำคัญต่อมนุษย์มากเพียงใด(ชวลิต วิทยานนท์ ,2544) แม่น้ำสงคราม แม่น้ำสายสำคัญของผู้คนในภาคอีสานที่มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพานเป็นการรวมตัวกันของน้ำหลายสายธาร มีความยาวทั้งสิ้นน้ำ 420 กิโลเมตร แม้ว่าแม่น้ำสายนี้มีความยาวเพียง 420 กิโลเมตร แต่ถือว่าเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญสายหนึ่งของประเทศ เนื่องจากมีระบบนิเวศน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากกินพื้นที่ประมาณ 500,000-600,000 ไร่ มีความยาวประมาณ 200 กิโลเมตรนับจากปากแม่น้ำขึ้นไป น้ำท่วมนี้เกิดจากการที่น้ำโขงไหลย้อนกลับคล้ายทะเลสาบเขมรผนวกกับน้ำหลากทางเหนือทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพทั้งระบบนิเวศ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งลุ่มน้ำสงครามไหลผ่านพื้นที่ในแถบอีสาน 4จังหวัด คือ สกลนคร นครพนม หนองคาย และอุดรธานี นักวิชาการได้แบ่งเขตลุ่มน้ำสงครามเป็น 3เขตใหญ่ด้วยกัน คือ ลุ่มน้ำสงครามตอนบน ลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ครอบคลุมพื้นที่ทางด้านเหนือของอำเภอบ้านม่วง และอำเภออากาศอำนวย ของจังหวัดสกลนคร ลงไปจนถึงอำเภอนาหว้า อำเภอศรีสงคราม และอำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม

ความสำคัญของแม่น้ำสงครามไม่เพียงแต่มีความสำคัญต่อคนท้องถิ่นทั้งการดำรงชีวิตและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่แม่น้ำสงครามยังถูกจัดให้เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติเนื่องจากมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง รวมถึงพันธุ์สัตว์น้ำที่ถูกคุกคามและใกล้สูญพันธุ์อย่างยิ่งยวด เช่น ปลาบึก และปลาหมากผาง

ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม เป็นหนึ่งในชุมชนที่มีการทำการประมงน้ำจืดลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งในช่วงหน้าน้ำ ได้หันมาจับปลาจากลำน้ำห้วย หนองบึง ซึ่งมีอยู่มากมาย ช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ปลาช่อนที่จับได้ยังมีราคาซื้อขายกันเพียงกิโลกรัมละไม่กี่สิบบาท ปลาหลากหลายชนิดเปรียบเสมือนชุมทรัพย์ที่ชาวบ้านต้องลงแรงเพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแทนข้าวในนา เนื่องจากพื้นที่ส่วน

ใหญ่ที่ล้อมรอบหมู่บ้านเป็นที่ดำน้ำท่วมถึงเป็นประจำทุกปี จึงทำนาไม่ค่อยได้ผล การหาปลาแลกรข้าวจึงเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา เมื่อเข้าฤดูฝน น้ำจากต้นน้ำไหลหลากมาสู่แม่น้ำสงคราม ทำให้ระดับน้ำค่อยๆเพิ่มขึ้น ต่อมาอิทธิพลจากน้ำโขงที่ไหลเอ่อดันเข้ามาในแม่น้ำสงคราม จนกระทั่งหลากล้นฝั่งเข้าท่วมพื้นที่ป่าบุงป่าทาม ทุ่งหญ้า และนา ชาวบ้านริมน้ำที่หากินด้วยการจับปลา ก็จะเรียนรู้จากธรรมชาติว่าพวกเขาควรจะใช้เครื่องมือชนิดไหนจับปลาอะไร เช่นเมื่อเข้าฤดูฝน ชาวบ้านที่นี่จะใช้เครื่องมือถึง 8 ชนิด ในการออกหาปลา คือ เบ็ด ตุ่มปลากด ตุ่มปลาขาว ไซ โทงปลาชิว แห มอ และลอบ เพื่อดักปลาหลากชนิดในบริเวณแม่น้ำสงคราม ยามน้ำหลากใหม่ๆหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า น้ำแก้ง ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้ไซและลอบวางดักปลาตามร่องน้ำไหล ตุ่มปลากดและตุ่มปลาแขยงก็ได้ใช้ช่วงหน้าน้ำเช่นเดียวกัน บางครั้งอาจจะใส่เบ็ดและลอบไปด้วยก็ได้ เมื่อน้ำเริ่มท่วมเต็มทุ่งก็จะใส่มอ เพราะปลาจะว่ายเลาะตามที่โนนที่ดอน ซึ่งพ้นจากน้ำท่วมพอระดับน้ำเริ่มอยู่ตัวน้ำจะนิ่งอยู่ระยะหนึ่ง ชาวบ้านจะเริ่มเปลี่ยนเครื่องมือจับปลาอีกครั้งด้วยการใส่ตุ่มปลาขาว หลังจากน้ำเอ่อเต็มที่ ถิ่นหากินของปลา ก็จะกว้างขึ้นทำให้ชาวบ้านเริ่มจับปลาอีกครั้งช่วงนี้ชาวบ้านจึงหาปลาแต่พอกินเท่านั้น น้ำจะเริ่มลดลงอีกครั้งในราวเดือนกันยายนชาวบ้านจะเริ่มใส่ตุ่มและมอ กันได้อีกครั้งหนึ่ง ช่วงนี้จะเป็นช่วงที่ได้ปลามากเพราะเป็นระยะที่ปลาว่ายจากน้ำน้อยไปหาน้ำใหญ่ คือจะว่ายกลับสู่แม่น้ำโขงนั่นเอง พอเข้าเดือนตุลาคม ชาวบ้านจะวางไซและลอบได้อีกครั้ง พอน้ำลงหมดในช่วงเดือนพฤศจิกายน ต่างก็พากันหาปลาตามกุดและหนอง

ปลาน้ำจืดมีบทบาทต่อปากท้องชุมชนตำบลท่าบ่อสงคราม เพราะชุมชนท่าบ่อสงครามส่วนใหญ่ อาศัยน้ำจากแม่น้ำท่ามาหากิน ใช้สอย และอาศัยพันธุ์ปลาเลี้ยงชีพ พันธุ์ปลาน้ำจืดแต่ก่อนนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก ทำให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้คนในแต่ละท้องถิ่นในการประดิษฐ์เครื่องมือ และคิดหาวิธีการจับปลา

จากการสำรวจของกรมประมง พบพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำสงครามกว่า 198 ชนิด ทรัพยากรประมงในลุ่มน้ำสงครามมีความหลากหลายทั้งชนิดและปริมาณอยู่ในระดับปานกลาง-สูง มีหลากหลายชนิดอาศัยอยู่ในแหล่งน้ำต่าง ๆ กัน และพบว่า มีชนิดที่อยู่ในสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ (endangered) ได้แก่ ปลาตองลาย ปลากระโทง ปลาเอนฝ้าย ปลาเค้าดำ ปลาบึก ปลาเทพา ชนิดที่อยู่ในสถานภาพมีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ ได้แก่ ปลาหมากผาง ปลาแมวหูดำ ปลาอีตัก ปลานวลจันทร์น้ำจืด ปลาหมูหางแดง ปลาแขยงธง ปลาคุกด่าน ปลาจิมพินจระเข้ ปลาจิมพินจระเข้แคระ ปลาปักเป้าสัวตติ ชนิดที่อยู่ในสถานภาพถูกคุกคามในถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ ได้แก่ ปลาสวาย ปลากั๊ดเขียว (กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2545)

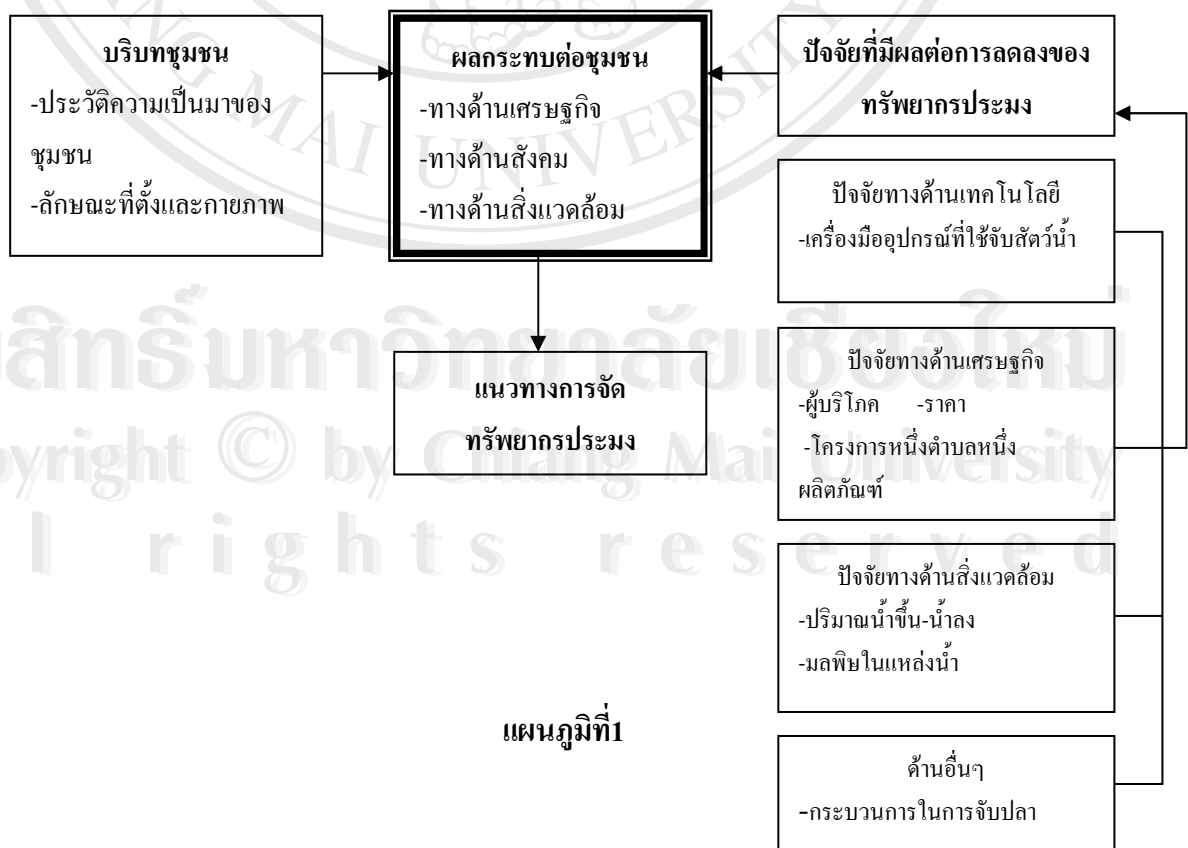
ปัจจุบันพันธุ์ปลาและถิ่นที่อยู่อาศัยได้ลดน้อยลงไปมาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานประมงพื้นบ้าน ที่อาศัย

น้ำจากแม่น้ำท่ามาหากิน ใช้น้ำสะอาด และอาศัยพันธุ์ปลาเลี้ยงชีพ ความอุดมสมบูรณ์ของปลา และผลผลิตปลาลดลงรายได้ในครอบครัวชาวประมงพื้นบ้านลดลง รูปแบบการประมงที่อาจเปลี่ยนไป การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ และการสูญเสียความมั่นคงทางด้านอาหาร การสูญเสียวิถีชีวิตการประมงของครอบครัว ดังนั้นผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดจากการลดลงของทรัพยากรประมงของชุมชนทำบ่อลุ่มน้ำสงคราม เพื่อให้เกิดความรู้เป็นรูปธรรมมากขึ้น และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนอื่นๆได้นำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ก่อให้เกิดการลดลงของทรัพยากรประมงชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม
2. เพื่อศึกษาผลกระทบจากการลดลงของทรัพยากรประมงของชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม
3. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

1.3 กรอบแนวคิดในการศึกษา

แผนภูมิที่ 1

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้อาศัยแนวความคิด 5 แนวคิด แนวคิดดังกล่าวประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ แนวคิดการจัดการทรัพยากรประมง แนวคิดและหลักการในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรประมง และแนวคิดภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาสภาพแวดล้อม ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง เป็นเรื่องใกล้ตัวของชุมชนที่ทำการศึกษามากที่สุด ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงประเด็นปัจจัยด้านต่างๆที่ส่งผลต่อการลดลงของทรัพยากรประมงชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ได้แก่ บริบทชุมชน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการลดลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นของชุมชนจากการลดลง รวมถึงแนวทางในการจัดการผลกระทบที่เกิดจากการลดลงทรัพยากรประมง ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอกรอบแนวคิดในการศึกษาตามแผนภูมิดังที่ได้นำเสนอข้างต้น

1.4 ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตพื้นที่

พื้นที่ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมน้ำสงครามมีการทำการประมงลุ่มแม่น้ำเป็นอาชีพที่สำคัญมีผลิตภัณฑ์ที่เป็นผลผลิตจากปลาที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของชุมชนอื่นๆ ชุมชนไม่มีการทำการเกษตรอย่างอื่น นอกจากการทำการประมงลุ่มน้ำ ตำบลท่าบ่อสงครามมีจำนวนครัวเรือน 1,025 ครัวเรือน

ตำบลท่าบ่อสงครามตั้งอยู่ในเขตอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ครอบคลุม 6 ตำบลประกอบด้วย

หมู่ที่ 1 บ้านหาดแพง

หมู่ที่ 2 ขางงอย

หมู่ที่ 3 บ้านก่อ

หมู่ที่ 4 บ้านนาเพียง

หมู่ที่ 5 บ้านท่าบ่อ

หมู่ที่ 6 บ้านคำไฮ

ขอบเขตเนื้อหา

เนื้อหาในการศึกษาได้กำหนดประเด็นต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาภาคสนามดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลชุมชน

1.1 ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

1.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการลดลงของทรัพยากรประมง

2.1 ด้านเทคโนโลยี เครื่องมือ อุปกรณ์ ที่ใช้จับสัตว์น้ำมีการเปลี่ยนแปลง นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์กับการลดลงของปริมาณทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างไร

2.2 ด้านเศรษฐกิจ ตลาด กลไกราคา ราคาปลาในตลาดในปัจจุบันมีราคาสูงมากขึ้น แตกต่างจากอดีตที่ราคาปลาไม่แพงมากนัก เป็นผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงหรือไม่ บางครั้งอาจมีการแลกกับสิ่งของอย่างอื่นแทนเงิน ด้วยสาเหตุนี้เองจึงมีความต้องการที่จะจับปลาให้ได้ปริมาณที่มาก ยิ่งมากเท่าไรก็จะได้มากเท่านั้น สำหรับโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นโครงการที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ เป็นการส่งเสริมให้ชุมชนมีผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์และมีวัตถุดิบอยู่ในชุมชน ในชุมชนลุ่มน้ำสงครามก็ถือว่ามีปลาเป็นวัตถุดิบในการผลิตผลิตภัณฑ์ เช่น ปลาต้ม ปลาไร่ และอื่นๆ ทำให้ความต้องการปลามาผลิตมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นหรือไม่ จำนวนผู้บริโภคเป็นส่วนสำคัญ เนื่องจากยังมีผู้บริโภคปลามากก็ยิ่ง ต้องการจำนวนปลาที่เพิ่มมากขึ้นหรือไม่

2.3 ด้านสิ่งแวดล้อม ปริมาณน้ำขึ้น-น้ำลง ผิดปกติทำให้ตะไคร่น้ำตายและน้ำในน้ำสงครามเน่า การวางไข่ของปลาเปลี่ยนเวลาช้าลง ทำให้ปลาปลาชนิดลดลงมาก หอยกาบก็ระบาด มลพิษในแหล่งน้ำ เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปริมาณปลาในลุ่มน้ำสงครามลดลง

2.4 ด้านอื่นๆ กระบวนการในการจับปลา การประมูลแหล่งจับปลา ซึ่งในหลังจากการประมูลจึงมีการจับปลาทุกขนาดเพื่อคุ้มกับเงินที่จ่ายไป ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือไม่

3. ผลกระทบต่อชุมชนที่เกิดจากการลดลงของทรัพยากรประมง

สิ่งที่เกิดขึ้นต่อประชาชนในชุมชน ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ทางด้านเศรษฐกิจ ส่งผลให้ทำให้รายได้ลดน้อยลง

เกิดปัญหาทางด้านสังคม เกิดการแก่งแย่งทรัพยากรก่อให้เกิดความบาดหมางในชุมชน การสืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจับปลาและเครื่องมือจับปลาเลือนหายไป ทางสิ่งแวดล้อม ทำให้พันธุ์ปลาบางชนิดสูญพันธุ์ หรือใกล้สูญพันธุ์

4. แนวทางในการจัดการผลกระทบที่เกิดจากการลดลงของทรัพยากรประมง

1.5 นิยามศัพท์

ผลกระทบต่อชุมชน หมายถึง ผลกระทบที่เกิดขึ้นทางด้านเศรษฐกิจ ทางด้านสังคม และทางด้านสิ่งแวดล้อม ต่อประชาชนในชุมชน ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

ทรัพยากรประมง หมายถึง ปลาที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำ ในตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

ปัจจัยที่มีผลต่อการลดลงของทรัพยากรประมง

-ปัจจัยทางด้านเทคโนโลยี ได้แก่ เครื่องมืออุปกรณ์ที่ใช้จับสัตว์น้ำ

-ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ตลาด กลไกราคา โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

ผู้บริโภค

-ปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปริมาณน้ำขึ้น-น้ำลง มลพิษในแหล่งน้ำ

-ด้านอื่นๆ ได้แก่ กระบวนการในการจับปลา

วิถีชีวิต หมายถึง การดำรงชีวิต ทั้งทางการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ในพื้นที่บ้านท่าบ่อ

ประมงพื้นบ้าน หมายถึง การทำการประมงในท้องถิ่นตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

กลไกราคาตลาด หมายถึง ราคาสัตว์น้ำที่จำหน่ายในท้องตลาด

กระบวนการจับปลา หมายถึง วิธีการที่ใช้ในการจับปลา รวมถึงเครื่องมือในการจับ ฤดูกาล ช่วงเวลา ระยะเวลา ในตำบลท่าบ่อ อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม